

7. Кабанов В. И. Комиссии треста «Донуголь» в Германии (1925–1926) [Текст] / В. И. Кабанов / Германия и мир: проблемы межэтнических контактов и государственных взаимоотношений: в 2-х т. – Т. 1. История. – Д., 1998. – С. 127–135.

8. Кабанов В. И. Немцы на Днепрострое (к 75-летию Днепроргэса) [Текст] / В. И. Кабанов / Вопросы германской истории : сб. науч. тр. / отв. ред. С. И. Бобылева. – Д., 2007. – С. 355–364.

9. Kabanow W. I. Reichsdeutsche Arbeiter, Indenieur und Techniker in ukrainischer und Kultur der Ruflanddeutschen [Text] / 5. Jahrgang 1995. – Essen : Klartext Verlag. – S. 23–27.

10. Коммунист. – 1926. – 14 марта.

11. Локарнская конференция 1925. Документы [Текст] / ред. кол.: А. Ф. Добров и др. – М., 1959.

12. Советско-германские отношения. 1922–1925. Документы и материалы. [Текст] : в 2-х ч. – Ч. 1. 1922–1924 гг. – М., 1977.

13. Советско-германские отношения. 1922–1925. Документы и материалы. [Текст] : в 2-х ч. – Ч. 2. 3 января 1925 – 14 октября 1925 г. – М., 1977.

14. Торговые отношения СССР с капиталистическими странами [Текст]. – М., 1938.

15. Центральний державний архів вищих органів влади України. (Далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 4181, оп. 1, спр. 230, арк. 77.

16. ЦДАВОВУ. – Ф. 4181, оп. 1, спр. 234, арк. 86,87.

17. ЦДАВОВУ. – Ф. 4181, оп. 1, спр. 238, арк. 120–127.

Надійшла до редколегії 04.11.10

УДК 94:37 (477.63) «1941/1943»

В. В. Бігун

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКА В ПЕРІОД НІМЕЦЬКО- ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1943 РОКІВ

Розглянуто деякі особливості організації та функціонування навчальних закладів міста Дніпродзержинська в період німецько-фашистської окупації 1941–1943 рр.

Ключові слова: політика, освіта, школа, інспектор, вчителі, Управа.

Рассмотрены некоторые особенности организации и функционирования учебных заведений города Днепродзержинска в период немецко-фашистской оккупации 1941–1943 гг.

Ключевые слова: политика, образование, школа, инспектор, учителя, Управа.

In article some questions of the organization and functioning of Dneprodzerzhinsk educational institutions during fascist occupation (1941-1943) are considered.

Key words: a policy, education, school, the inspector, teachers, Council.

Im Beitrag werden einige Besonderheiten in der Organisation der Arbeit in den Bildungseinrichtungen der Stadt Dneprodzerzhinsk während der deutschen Besatzung in den Jahren 1941-1943 behandelt.

Schlagwörter: Politik, Bildung, Schule, Inspektor, Lehrer, Verwaltungsstelle.

Події Другої світової війни протягом останніх 65 років постійно перебувають у центрі уваги багатьох дослідників, однак чимало аспектів цієї проблематики донині залишаються маловідомими. Більш досконалого вивчення потребують питання щодо організації роботи навчальних закладів у місті Дніпродзержинську за часів німецько-фашистської окупації 1941–1943 рр. У цій статті зроблено спробу на основі раніше опублікованих матеріалів та архівних документів висвітлити деякі особливості функціонування навчальних закладів в окупованому Дніпродзержинську.

Однозначно сформулювати завдання та цілі політики в галузі освіти, впроваджуваної фашистами на окупованій території, навряд чи можливо. Зазначимо, що навіть серед німецького керівництва не було єдиної думки щодо залучення українців до навчання. Так, наприклад, Гітлер та Еріх Кох вважали, що слов'янам освіта взагалі не потрібна. На переконання фюрера, програма навчання повинна бути обмеженою знаннями правил дорожнього руху [8, с. 84]. Інша частина владної верхівки, серед яких і Розенберг, дотримувалась думки, що варто проводити посилену, цілеспрямовану та впорядковану роботу щодо організації навчання місцевої молоді з метою остаточного знищення більшовизму.

У складі міського правління Дніпродзержинська в 1941–1943 рр. діяв відділ освіти. Окупанти досить ретельно ставились до підбору керівників. Перевага надавалася політично надійним особам, які не були євреями, не співпрацювали з комуністами та «зазнали утисків від більшовицького режиму».

Завідувачем відділу освіти спочатку був призначений А. Михайлик, якого згодом замінив А. Ляшко. Структурно відділ освіти мав у

своєму складі дошкільний і шкільний сектори. Дошкільний сектор очолював П. Вовк. Зазначимо, А. Ляшко і П. Вовк належали до категорії тих, хто «зазнав утисків від більшовицького режиму». У 1938 р. А. Ляшко був звільнений з роботи за «неприхильність до системи та заходів радянської влади» [1, арк. 19–21зв.], а П. Вовк відбував термін покарання у радянській в'язниці за те, що його батьки не виконали продрозкладки [Там само, арк. 6–6 зв.].

Нагляд за роботою місцевих шкіл належав до компетенції районних комісарів, яким підпорядковувались шкільні інспектори. Обов'язки шкільного інспектора Дніпродзержинська виконував Я. Бігун. Окупанти призначили його на таку відповідальну посаду, мабуть, через те, що в минулому він перебував на службі в російській денікінській армії [Там само, арк. 3–4 зв.]. До повноважень районного інспектора належав нагляд за виконанням таких освітянських завдань: формування позитивного підходу до роботи, виховання старанності, порядку, охайності, любові до батьків, слухняності та «належного ставлення до факту звільнення України від більшовицького поневолення», поваги до А. Гітлера і німецького народу з його великою культурою та сприяння остаточному поваленню більшовизму [8, с. 92].

Переважно з метою пропаганди окупанти створили видимість відновлення «семирічки». Усі діти, яким у поточному (1942 р.) виповнювалося сім років, мали йти до школи. Навчання дитини в школі засвідчувалося спеціальною довідкою, а недостатньо психічно чи фізично розвинуті діти отримували відстрочку щодо відвідування навчального закладу [5, с. 226–227].

Незважаючи на декларативну заяву окупантів про створення семирічної школи, більшість дітей, по суті, мала змогу навчатися лише чотири роки. До старших класів зараховували тільки «гідних дітей, кількість яких залежала від можливостей і потреб генерального округу» [8, с. 225]. Навчальний рік починався 1 вересня і закінчувався 31 серпня [11, с. 73]. Заняття в школах Дніпродзержинська відновилися вже у жовтні 1941 р. У 1942–1943 навчальному році в місті функціонувало 16 шкіл, які мали контингент з 3095 школярів і 100 вчителів [3, арк. 48]. Школи, в основному, були початковими – чотирикласними. Навчання в старших класах продовжувалося лише в 19-й та 23-й школах. Викладання здійснювалося українською мовою [11, с. 250]. У початковій чотирикласній школі діти вивчали рідну українську мову, німецьку мову, починаючи з 3-го класу, арифметику, малювання, каліграфію, співи, гімнастику, ручну працю. У чет-

вертому класі додавалися також ще природознавство та географія [7, арк. 218 зв.]. Радянську систему, коли кожен вчитель викладав окремий предмет, було ліквідовано. У класі уроки з усіх предметів проводилися одним вчителем [8, с. 67].

Велике значення надавалося урокам фізкультури. Про це свідчить той факт, що в початковій школі 5 год. на тиждень відводилося для фізичного виховання, тоді як за радянських часів була лише 1 год. [3, арк. 204 зв.]. В «Інструктивно-методичних вказівках до проведення виховання тіла школярів» (1942 р.) зазначалося: «Кожний юнак повинен виховувати і зміцнювати своє тіло, бо його тіло належить нації. Бути здоровим – це твій обов'язок» [5, арк. 204 зв.]. Щодня перед початком занять проводилася ранкова гімнастика тривалістю 6–8 хвилин [5, арк. 205 зв.].

Організувати належну роботу навчальних закладів Дніпродзержинська виявилось досить складно. Гостро відчувалася відсутність матеріальної допомоги від влади, кількість придатних для навчального процесу приміщень була недостатньою, нестача палива, відсутність шкільних підручників, паперу, дефіцит різних навчальних засобів (шкільних зошитів, чорнильних пер, олівців, крейди, шкільних дошок), обладнання, шкільного інвентарю (столів, стільців тощо) постійно супроводжували навчальний процес. Крім того, відчувався гострий дефіцит висококваліфікованих вчителів.

У звіті інспектора-методиста Кам'янського району (1942 р.) зазначалося, що чимало вчителів не підготовлені для викладання таких дисциплін як гімнастика та ручна праця, тому пропонувалося надіслати інструкторів для налагодження цієї справи [3, арк. 45 зв.]. Згідно з указом рейхскомісара України від 12 січня 1942 р. районні комісари мали забезпечити проведення перепідготовки вчителів на короткотермінових курсах [8, с. 92].

Вчителям окупаційна влада не довіряла. Про це йдеться, зокрема, у звіті інспектора-методиста (1942 р.): «Значна кількість вчителів одержала освіту при радянській владі. Хоч і немає підстав для обвинувачення цих вчителів у співчутті більшовизму, а чимало з них і зазнало репресій, все ж за роботою цих вчителів має бути встановлений пильний догляд» [3, арк. 45 зв.].

Більшість директорів і вчителів дніпродзержинських шкіл за національністю були українцями. Цікавий факт, серед вчителів працювала колишня комуністка (Булаховська П. С.), яка в період з 1936 р. до 1938 р. належала до більшовицької партії. Радянські викладачі не задовольняли нову владу, оскільки були «найзаповзятливішими пе-

редавачами радянської політики». При вирішенні кадрових питань перевага надавалась тим вчителям, які отримали освіту до 1921 р., а також тим, хто був репресований Радянською владою [6, арк. 7–17].

Більше половини вчителів (114 осіб), які працювали за радянських часів і претендували на місце в «нових школах», не отримали вчительських посад. Із них 28 мали стаж роботи понад 10 років, 48 осіб – до 10-ти і 38 – до 3-х років [2, арк. 24].

Особливо складно виявилось забезпечити школи підручниками. Усі радянські книги, серед яких навіть буквар та арифметика для початкових класів, було заборонено використовувати, оскільки вважалося, що вони пропагували більшовицьку ідеологію. Створення нових підручників відкладалося у часі. У зв'язку із цим дозволялося користуватися ще довоєнними підручниками, але згідно з вказівками генерального комісаріату, з метою їх «очищення від тенденційно-більшовицького матеріалу», кожному учителю ставилося завдання позаклеювати окремі слова, речення або й зовсім видалити цілі сторінки. Наприклад, у підручнику Д. Рейзерова «Прописи для першого класу» необхідно було заклеїти слова: «піонери», «Ленін», «Чапаєв» та заклеїти речення: «Товариш Сталін – наш друг і вчитель», «Жовтєнята ідуть у сад» тощо [4, арк. 100–107].

Крім звичайних шкіл, у місті почала діяти початкова 4-класна школа для дітей Кам'янського, які мали німецьке походження. Керівниками і одночасно викладачами цієї школи призначили подружню пару Вехтер. У школі було налагоджено безкоштовне харчування учнів. Перевага у навчальному процесі надавалась німецькій мові, читанню, письму та арифметиці [11, с. 252–253].

У Дніпродзержинську за часів окупації існувала й професійна освіта. Дітям, які закінчили семирічну школу, пропонувалося продовжувати навчання в професійних училищах та в технікумах (термін навчання один або три роки). Випускникам цих закладів обіцяли вільний доступ до інституту, звичайно, після попереднього відбору.

Кількість дітей, які приймалися до середніх шкіл професійного спрямування, залежала від можливостей та потреб того чи іншого генерального округу, де перш за все враховувалися кадрові потреби у сільському та лісовому господарствах, торгівлі, техніці, транспорті та медицині. Ці галузі мали стратегічне значення і були особливо важливими для підтримання військ у належному стані. В Дніпродзержинську, згідно зі звітом інспектора-методиста, який 13 серпня 1942 р. відвідав місто, були «можливості й бажання місцевої влади для відкриття таких ремісничих і фахових шкіл: реміснича шко-

ла при дитячому будинку, індустріальна школа, медична школа» [3, арк. 46–46 зв.]. Але реально функціонувала лише фельдшерсько-акушерська школа, розташована в приміщенні колишньої 2-ї школи імені Петровського. Заняття в ній почалися 20 листопада 1941 р. і проводились з 14 до 19 год. Навчальний процес у цьому закладі обслуговував 21 викладач. У школі навчалось 345 слухачів, з яких лише два на безкоштовній основі [6, с. 6].

Кам'янська управа відновила роботу металургійного інституту. В якості пропагандистської акції було проведено дипломування 15 випускників інституту, яких німецька влада офіційно проголошувала «першими інженерами визволеної від більшовиків України» [10, с. 6].

Таким чином, в окупованому Дніпродзержинську діяла відповідна мережа закладів освіти. Головним їхнім завданням було виховувати у дітей повагу до німецької культури, формувати позитивне ставлення до роботи, порядку та дисципліни. Також німецьке керівництво прагнуло за допомогою обов'язкової шкільної освіти мінімізувати дитячу незайнятість та безпритульність. Важливим призначенням школи було подолання більшовицьких впливів. Школам відводилася вирішальна роль у формуванні позитивного сприйняття українським народом окупаційного керівництва. Це, відповідно, мало сприяти встановленню «стабільної ситуації і нового порядку» на українських землях. Підготовка кваліфікованих робітників, спеціалістів і техніків теж вважалася вельми потрібною, через нестачу відповідних кадрів, здатних забезпечити інтенсивну експлуатацію українських земель.

Бібліографічні посилання

1. Автобіографії и анкеты учителей школ Днепропетровской области, 2.10.1941 – 3.09.1942 гг. // Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 2443, оп. 1, спр. 32, арк. 3–4 зв., арк. 6–6 зв., арк. 19–21 зв., арк. 56–59, арк. 62–63, арк. 68–71, арк. 76–77, арк. 82–83, арк. 86–89, арк. 91–96.

2. Відомість про вчителів міста Кам'янського, які не одержали вчительських посад у 1942–1943 рр. // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 32, арк. 24.

3. Звіт інспектора-методиста про виконання відрядження в Кам'янський та Верхньодніпровський райони. // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 71, арк. 44–48.

4. Вказівки всім завідувачам елементарними школами, затверджені генерал-комісаром до очищення від тенденційно-більшовицького матеріалу, підручників // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 67, арк. 100–107 зв.

5. Інструктивно-методичні вказівки шкільним інспекторам і завідуючим початкових шкіл для проведення виховання тіла школярів // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 67, арк. 204–205 зв.

6. Список вчителів, призначених на роботу на 1942–1943 рр. до шкіл міста Кам'янського // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 32, арк. 7–17.

7. Учебный план народної школи // ДАДО. – Ф. 2443, оп. 1, спр. 67, арк. 218 зв.

8. *Єржабкова Б.* Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр. у світлі німецьких документів [Текст] / Б. Єржабкова. – К. : Наукова думка, 2008. – 272 с.

9. *Самойленко О.* Життя Кам'янського під грифом «таємно» [Текст] / О. Самойленко // *Ведомости.* – 1999. – 3 ноября. – С. 6.

10. *Слоневский О.* Оккупационный выпуск института / О. Слоневский // *Ведомости.* – 2001. – 20 июня. – С. 6.

11. *Яценко Л.* Дух ушедшей эпохи [Текст] / Л. Яценко, А. Слоневский. – Днепродзержинск : Изд. дом «Андрій», 2007. – 372 с.

Надійшла до редколегії 06.11.10

УДК 94 (477) – 054.62 » 1920/1934»

Б. В. Чирко

Академія муніципального управління

НІМЕЦЬКІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КОЛОНІЇ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ РАДЯНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Розглянуто деякі напрямки радянської аграрної політики у 1920–1930-х роках, доля німецьких сільськогосподарських колоній в Україні за умов хлібозаготівель, колективізації та голодомору 1932–1933 років. Розкриваючи зазначені проблеми, автор зосереджує увагу на дослідженні архівних документів, частина яких вводиться у науковий обіг вперше.

Ключові слова: етнічні групи, репресії, голод, національні меншини, організації хлібозаготівель.

Рассмотрены некоторые направления советской аграрной политики в 1920–1930-х годах, судьбы немецких сельскохозяйственных колоний в Украине в условиях хлебозаготовок, коллективизации и голода 1932–